

Василь Ткаченко

ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ВЕКТОР УКРАЇНИ: ВИКЛИК ЧАСУ

Статтю присвячено проблемі самовизначення України в сучасному глобалізованому світі. Автор наголошує на необхідності переходу від ідентичності «Україна – не Росія» до ідентичності «Україна – це Європа».

Ключові слова: держава, модернізація, соціальне провалля, національна самосвідомість, цивілізаційний вибір.

Tkachenko V. The Civilizational Vector of Ukraine: Challenge of the Time. The article is devoted to the problem of self-determination

---

Ткаченко Василь Миколайович – доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАПН України

of Ukraine in the modern globalized world. The author stresses the need to move from the identity of "Ukraine - not Russia" to the identity "Ukraine is Europe".

Key words: *state, modernization, social failure, national consciousness, civilizational choice.*

Кожен з нас має лише одне істинне
покликання – віднайти шлях до самого себе.

Герман Гессе

Агресія Росії проти України, що триває вже понад три роки, поставила проблему цивілізаційної самоідентичності України в ряд екзистенційних, пріоритетних і невідкладних. Протиставлення «Ми – Вони» в національній самосвідомості завжди присутнє, і тут немає нічого принципово нового. Однак у «час миру» воно набуває гуманістичного наповнення, а в «час війни» – неминуче стає демонстративно войовничим за змістом і формою.

Така логіка суспільного процесу, і хто її ігнорує – той програє. Доводиться визнати, що наші безмежні толерантність та політкоректність не раз в історії України оберталися втратами. Значною мірою це повторилося й у новітній історії втратою території Криму. А до цього ми втратили довіру з боку критичної частки населення Криму: не зуміли своєчасно і належним чином ані протистояти інформаційній інтервенції Росії, ані запропонувати позитивну, привабливу і доступну для розуміння широких народних мас цивілізаційну альтернативу модернізації суспільного життя як у Криму, так і в Україні в цілому.

А звідси і результат: сон розуму породжує чудовиськ. І приклад цього – агресія Росії проти України. Ця нова для нас ситуація потребує наукового переосмислення домінуючих тенденцій у світі й переоцінки наявних внутрішніх резервів задля розв'язання нагальних проблем. Україні насамперед потрібні невідкладні радикальні реформи, що забезпечили б потенціал виживання та перемоги. Причини відсталості України вже давно всім відомі: це викривлена система української економіки, де

лева частка фінансів сконцентрована в руках великого бізнесу. І це при тому, що практика ХХ ст. довела: лише середній клас спроможний забезпечити основу економічного розвитку держав світу. Відсутність у державі рівного доступу громадян до природних і політичних ресурсів для задоволення своїх потреб та інтересів призводить лише до соціального розколу, погіршення умов функціонування науки і освіти, деградації системи охорони здоров'я тощо.

Тобто на практиці маємо країну без середнього класу і державу, що обслуговує переважним чином інтереси олігархів. У такій державі є лише дві базові соціальні категорії: багатії та слуги. Між ними – соціальне провалля, ледь притрушене чиновним людом .

Подолання розколу: на перевалі

«Що ми за народ такий?» – це запитання століттями ставлять собі українці і не знаходять чіткої відповіді. І революція 1991 р., і Помаранчева революція 2004 р., і Революція Гідності 2013–2014 рр. так і не забезпечили реалізації того ідеалу соціальної справедливості – «Україна без пана і наймита» – втілення в життя проекту соціально відповідальної держави, про який мріяли і мріють мільйони українців. А втім, потенційна історичність будь-якої нації виявляє себе лише тоді, коли спільнота досягає належного рівня національного самоусвідомлення і втілення цього національного ідеалу на шляху реалізації системи цінностей ліберальної цивілізації. Бо ж в ліберальній цивілізації існування нації спирається на свідому волю її представників, бо ж нація – це насамперед колектив людей, які хочуть бути державою і щоденно відчувають, що стають нею. Саме тому в деяких мовах слово «нація» вживають як синонім слова «держави».

Як далі жити за таких умов? Насамперед слід не драматизувати ситуацію, а мислити глобально та діяти локально. Треба усвідомити, що глибокий соціальний розкол в Україні, як, власне, і в усьому світі, – це вияв глобального процесу переходу людства від традиційної (селянсько-общинної) до ліберальної (переважно міської, індустріальної) цивілізації. Ця реальність сьогодення знаходить свій вияв у двох субкультурах та способах мислення. Так, у центрі уваги селянина – традиції своєї території, система

обрядів і споконвічне розуміння системи цінностей: правди і кривди, добра і зла, порядності й свавілля. Селянин тяжіє до циклічного відтворення життя: «я живу так, як заповідали мої діди-прадіди». Але це психологія позавчорашнього дня. Нині до суспільно-політичного життя України вже увійшло перше покоління не з циклічним, а здебільшого лінарним сприйняттям еволюційних суспільних процесів. Воно вже народилося у незалежній державі, то ж над ним не тяжіють комплекси «молодшого брата». На черзі – друге покоління, а там і третє, яке й завершить процес становлення сучасної України.

Однак на сьогодні – процес лише розпочався. Те, що переважна більшість населення України мешкає нині в містах чи поселеннях міського типу, поки що принципово нічого не змінює. Отримавши за часів М. Хрущова паспорти, селянський люд заповнив і заповнив місто. Відбулося «оселянення» міст першим поколінням мігрантів із села, а друге – народжене в містах (маргінальне) покоління, – втративши звичну сільську соціонормативну культуру, ще не піднялося до рівня опанування кращих набутоків світової індустріальної (ліберальної) цивілізації, не усвідомило перспективи прогресу, поступу (лінарності) історичного процесу.

Саме на цей факт розколу українського суспільства ще в 1990 р. звертав увагу академік Омелян Пріцак: «Основна проблема історії України в тому, що велика (якщо не більша!) частина українського населення аж до наших часів, а то й у наші часи, все ще живе у системі циклічного думання. Тому в нашому випадку ми маємо до діла, властиво, не з однією, а з двома спільнотами, де обидві ці системи думання (циклічна та лінарна) існують паралельно біля себе і утруднюють нормальний перехід так званої «народної маси» (із циклічним думанням) до свідомої структурної суспільності (з лінарним думанням)» [10]. Інакше кажучи, утруднюють перехід від антропології до історії, тобто від стихійного відтворення життя, згідно з традиційними стереотипами, до самоусвідомлення себе як суб'єкта історії, господаря власної долі.

Але що кивати на народ? Біда в тому, що самі владні структури, борсаючись у пошуках «золотого ключика» до дверей у царство ліберальної цивілізації, впродовж чверть століття

незалежності ніяк не спромоглися усвідомити специфіку української історії. Вони нездатні осягнути своєрідність менталітету українського народу, оригінальність його культури – цього своєрідного генетичного коду суспільства, який невідворотно й органічно відторгатиме будь-які нововведення, що суперечать його еству. Згадати хоча б характеристику української вдачі Миколою Костомаровим: «Заможні сім'ї вивищуються над масою й шукають над нею переваг, і за те маса їх ненавидить; але у маси немає розуміння, щоб позбавити людину самодіяльності, немає начал поглинання особистості общинністю» [6].

Можновладці повинні усвідомити, що існуючий нині в Україні соціальний розкол – це особливий патологічний стан перехідного суспільства, який характеризується гострим протиріччям між усталеними традиційними цінностями народу, його культурою, з одного боку, й домінуючими нині в світі ліберальними соціальними відносинами – з другого. Нині ми перебуваємо на перехідному етапі розвитку суспільства, що характеризується розпадом традиційної спільноти, появою в ній двох соціальних категорій із протилежними уявленнями про спосіб життя, конкуренцією двох рівнів потреб, двох рівнів сприйняття суспільних відносин і їхньої оцінки, зрештою – розколом культурної основи відтворювальної діяльності людей. Якщо існування двох суспільних феноменів – Євромайдану й Антимайдану – так і не переконало декого в наявності цієї фундаментальної проблеми, то це лише свідчення того, що розкол аж надто глибоко проник у суспільну свідомість. Зарадити цьому становищу практично нікому, окрім зубожілої інтелігенції, зокрема, вчених-суспільствознавців.

А ще два десятки років тому ми попереджали: «в суспільстві формуються дві конкуруючі субкультури (традиційна і ліберальна), які зумовлюють його дискомфортний стан, що таїть у собі потенційну можливість спроб завдати одна одній останнього, завершального удару, принаймні вчинити погром правлячої чи духовної еліти одної зі сторін. Розкол, як ми переконаємося на власному досвіді, проникає в кожен суспільну клітину, відриває виробництво від споживання, робітника від робочого місця, де він може забезпечити максимальну віддачу, науку від освіти, галузі і відомства один від одного. Суспільство характеризується загаль-

ною соціальною неврівноваженістю, розривом внутрішньосупільних комунікацій, напруженістю відносин між широкими верствами народу і державою, між духовною елітою і масами, нескінченними конфліктами всередині політичної еліти» [7].

Ще у 1998 р. ми наголошували на тому, що політична еліта України проявляє нездатність усвідомити розкол як внутрішню проблему суспільства, тяжіє до розуміння причин розколу як підступів зловмисників і конкурентів, яких потрібно виявити й викрити, а ще краще – знешкодити. Але це шлях у нікуди: так створювалися масові міфи й ілюзії, що приховували суть і причини суспільного розколу. А тим часом слід було б усім нам усвідомити: подолання розколу – питання не одного року, не однієї ідейно-політичної кампанії, а копітка повсякденна робота з культивування суспільного консенсусу, громадської цілісності, згоди. Остання досягається завдяки формуванню конструктивної системи ланок-посередників між цілим і його частинами.

Здебільшого таким інтегратором виступає сам державний апарат. Проте в умовах поглиблення розколу і масового активного спротиву заходам із консолідації суспільства до цього процесу слід було б долучити дві-три авангардні партії (з належною, а не сформованою «під вождя» ідеологією), могутню армію, потужні профспілки тощо. Тим часом у партійному будівництві ми пішли «попереду всієї планети»: наплодили сотні безхребетних партійок, обеззброїли фактично армію, а роль профспілок опустили «нижче плінтуса». Агресія Росії висвітлила ці проблеми, і тепер їм слід давати раду. Не виключено, що нинішній рівень дезорганізації, спричинений агресією, може відіграти навіть позитивну, животворну роль, мобілізуючи творчу потугу української нації. Проте не слід забувати, що перевищення «больового порога» соціальної напруженості в Україні може викликати шок і депресію або ж спровокувати спустошливу відчайдушність, руйнівну для життя людини, суспільства, держави.

Подолання розколу потребує впровадження нових форм управління. Для цього слід відмовитися від сподівань на житейський глузд «хлопського розуму», усвідомити необхідність фундаментального дослідження суспільних процесів, нарощувати потенціал глибинного і масового переосмислення власного

історичного досвіду, що в кінцевому підсумку уможливить усвідомлення національної самобутності як відправної точки входження в світову ліберальну цивілізацію із власними національними обличчям, гідністю і самоповагою.

Отож, куди несуть нас доленосні роки чвертьстолітньої незалежності України? Чи здатні ми нарешті в сучасному глобалізованому світі досягнути власну цивілізаційну ідентичність: *ким ми були? ким ми є? і ким ми прагнемо бути?* На наш погляд, час і нам в Україні подивитися на світ ширше, де головний напрям пошуків має лежати в площині визначення Україною свого місця в сучасному глобалізованому світі в контексті модернізації. Ключем для продуктивних досліджень в Україні може бути положення М. Кастельса про суджений нам довгий шлях реконструкції суспільних інститутів зусиллями зростаючого на силі громадянського суспільства **«від спільнот, створених на ідентичності спротиву, до висот ідентичностей нових проектів, що зросли на цінностях цих спільнот»** [5].

Не вузькі елітні групи, а лише сформовані в громадянському суспільстві широкі культурницькі громади можуть забезпечити в Україні на належному рівні процес самоідентифікації як самопрезентації себе у світі. Але в якому світі? Що він таїть у собі? Який його домінуючий тренд?

Досвід цивілізаційного вибору в національному самовизначенні

Боротьба народів за національне самовизначення у ХІХ–ХХ ст. зазвичай відбувалася в три етапи: 1) розвиток національної культури, заснованої на національній мові, та її практичне використання в освіті, управлінні та економічному житті; 2) здобуття політичних прав і політичного самоуправління – спершу у формі автономії, а зрештою – і повної незалежності; 3) створення завершеної соціальної структури, що пронизувала б усю домінуючу етнічну групу та включала б у себе її освічені еліти, прошарки чиновників і підприємців, вільних селян та організованих робітників. Послідовність вирішення цих завдань могла варіюватися, але, як зазначав видатний чеський дослідник Мирослав Грох, «траєкторія будь-якого національного руху вичерпувалася лише тоді, коли всі вони були виконані» [12].

Як засвідчують й інші науковці, рано чи пізно ці питання постають перед кожним народом у період національного самовизначення. Так, за словами англійського дослідника Хью Сетона-Вотсона, проблема національної ідентичності актуалізується тоді, коли «значна кількість людей із певної спільноти вважає себе нацією або ж вчиняє так, нібито ця нація існує». Відомий німецький соціолог Макс Вебер зазначає, що в цей історичний час кожна нація діє як «співтовариство почуттів, яке знаходить своє адекватне втілення лише у власній державі і, природно, прагне створити її». Французький філософ Етьєн Балібар навіть наголошує, що «будь-якій національній спільноті судилося в той чи інший момент представити себе в іпостасі «обраного народу». Цей романтичний сплеск почуттів і відповідна піднесена поведінка не минули і старі нації Європи, й нації Нового Світу [13].

Так, починаючи з XIX ст. по усій Європі й частині території Азії та Латинської Америки прокотилися три хвилі націоналістичних рухів. Однак скидається на те, у XXI ст. насувається нова хвиля – четверта. Історичний імпульс першій хвилі дала Велика французька революція 1789 р. Під її впливом відбулося об'єднання Італії в 1860 р. й Німеччини у 1871 р. Перша світова війна призвела до розпаду Австро-Угорської, Російської та Османської імперій з утворенням низки незалежних держав. Було проголошено незалежність Ірландії. А вже після Другої світової війни внаслідок звільнення від колоніальної залежності з'явилися нові держави у Африці й Азії. Цей процес завершився наприкінці XX ст. падінням Берлінської стіни й розпадом СРСР на ряд незалежних держав (Україна, країни Балтії, Молдова, Грузія, Казахстан та ін.). Згодом відбувся кривавий розпад Югославії, а далі сталося мирне розлучення Чехії й Словаччини (щось подібне відбулося у 1905 р. між Швецією та Норвегією).

На разі на наших очах XXI століття знову розпочалося під знаком націоналістичних вимог з боку Шотландії, країни Басків, Каталонії та Курдистану. Не варто забувати етнічну латентну напруженість у відносинах між валлонами й фламандцями у Бельгії. І це при тому, що в столиці країни Брюсселі розмістилися керівні органи Євросоюзу, які намагаються погасити конфлікт-

ність між двома етнічними групами й зберегти єдину державу з двома офіційними мовами.

Як гармонізувати ці процеси? Ліберальна ідея, що поширилася після Другої світіть війни та створення ООН, акцентувала на необхідності подальшої інтегрованості світу, в котрому політичні об'єднання, такі як Євросоюз, будуть відігравати значно більшу роль, ніж окремі держави. Висловлювалися передбачення, що усе людство буде інтегровано у загальносвітові інститути з рівними правами. Однак всупереч прогнозам, у міру удосконалення міжнародного законодавства й інтенсивного укладення договорів про торгівлю й співробітництво між країнами, а також поряд з проривами в сфері засобів комунікації, фінансовою й економічною взаємодією й переміщенням мільйонів людей з одного місця в інше одночасно дедалі інтенсивніше поширювалося й прагнення до самотності, засноване на вивченні історії, етнографії, культури й мови різноманітних суспільств, які стали виступати з вимогами самовизначення й створення незалежних держав. В окремих випадках це призводило до виникнення політичних рухів, що виступали під націоналістичними гаслами, вимоги незалежності.

Чи ж може сама лише політична незалежність, не наповнена новим ліберальним цивілізаційним змістом й не втілена у соціально відповідальну державу, зарадити справі? Судячи з усього – ні! Й проблема саме в цьому, а не просто у захисті культури, традицій і мов від загрози нівелювання в нинішньому глобалізованому світі. А тому назріла потреба переосмислення нинішньою Україною першочерговості тих чи інших завдань перед викликом часу. Бо чверть століття незалежності, впродовж яких нам так і не вдалося вийти хоча б на рівень ВВП 1990 р., дещо остудили наш романтичний запал щодо набуття нової якості на шляху форсованої євроінтеграції. І це, можливо, на краще, тому що націленість на порив до майбутнього має бути співмірною наявним ресурсам, у тому числі й інтелектуальним.

По-перше, маємо усвідомити, що старт до піднесення економіки України був узятий з дуже низького рівня, а для досягнення помітних результатів потрібен час. По-друге, економічне піднесення нині значною мірою вже залежить від ситуації з безпекою на Донбасі. По-третє, нинішній глобальний клімат у цілому

несприятливий, у тому числі й для України. По-четверте, заради зниження дефіциту Україні доведеться вдатися до фіскальних обмежень. І, нарешті, по-п'яте, слід виходити з того, що Україна надто залежна від зовнішніх партнерів [14].

І фактор залежності від зовнішнього світу стає дедалі вагомим і відчутнішим для кожного із нас. То ж маємо сприймати його як доконаний факт. Нині вже нікого не дивує, що ми живемо у несправедливому, немилосердному й високо конкурентному світі. Про це відомий англійський дослідник – колишній радник Тоні Блера, а згодом директор Лондонської школи економіки – Ентоні Гіденс писав ще на початку третього тисячоліття. Але те, що соціальна нерівність сягнула в сучасному глобалізованому світі воістину фантастичних масштабів, вразило в січні 2016 р. навіть бувалих аналітиків Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ) у Давосі. А й справді – 50% загальносвітового багатства належить нині «елітному» 1% найбагатших людей, ще майже 45% – вузькому прошарку заможних людей, які становлять лише одну п'яту частину населення Землі. Решті ж усього людства – а це близько 80% населення світу – належить приблизно тільки 5% глобальних статків.

Осмислення цієї ситуації викликає тривогу: якщо існуюча динаміка перетоку грошей від найбідніших верств населення до найбагатших триватиме й надалі, то рано чи пізно справа дійде до «фінансового Апокаліпсису», коли 1% багатіїв перевершить у своїх статках 99% громадян усіх держав світу. Тож немає нічого дивного, коли наука визнає, врешті-решт, нерівність – економічну, соціальну, політичну та етнокультурну – головною проблемою сучасності.

Звісно, ніхто не закликає до повної рівності (власне, до зрівнялівки), яка б не стимулювала до активності, включаючи активність на ринку праці, прагнення до здобуття конкурентної професії. Однак, як зазначає академік Елла Лібанова – директор Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України – соціально небезпечною є нерівність за доходами, бо вона є першо-причиною усіх інших видів нерівності. Вона зменшує можливість здобути якісну освіту, мати гідну чи хоча б прийнятну роботу, а в подальшому прирікає на бідування в житті. Зазвичай люди з

високими доходами живуть довше ніж бідні, а, маючи добре здоров'я, є більш конкурентоспроможними.

Характерною ознакою нерівності в Україні, зазначає академік Е. Лібанова, є неприпустимо низькі (навіть за національними стандартами офіційної оплати праці) заробітки принаймні половини працюючих. Нерівність є безпосереднім чинником криміналізації суспільства, зокрема корупції, оскільки провокує втручання в політику та державне управління осіб з високими доходами, підштовхує останніх до спрямування значної частини доходів на хабарі високопосадовцям задля використання їхніх можливостей у власних економічних інтересах. Як наслідок, корупція вийшла далеко за межі тих видів діяльності, де вона традиційно концентрується – поліція, суди, чиновництво – і поширилася чи не на всі сфери суспільного життя. Врешті-решт, така несправедливість у той чи інший спосіб зумовлює економічні (а потім і соціальні) конфлікти, гострота яких прямо пропорційна ступеню нерівності.

А в умовах російської агресії проти України такий розвиток подій стає особливо небезпечним, оскільки різні за матеріальним статусом групи населення нашої країни по-різному реагують на антиукраїнську інформаційну складову гібридної війни. За результатами соціологічних досліджень Київського міжнародного інституту соціології (КМІС), матеріально забезпечені громадяни України назагал не сприймають інформації ЗМІ Росії щодо природи та завдань Революції Гідності, становища російськомовного населення в Україні, впливу США і НАТО на українську політику тощо. Натомість ті, кому бракує коштів, найчастіше займають протилежну позицію, оскільки вони незадоволені своїм становищем і провину за це покладають тільки на владу. Це становить ризик для української державності, який можна дещо знизити шляхом підвищення рівня матеріального забезпечення людей, проведення систематичної роз'яснювальної роботи. Тому, зазначає Елла Лібанова, «нинішня модель поведінки в Україні, яка припускає і навіть схвально ставиться до несплати податків, до хабарів, взагалі до різних видів порушення законодавства, має бути зламана, хоч би яких зусиль це потребувало б. Інакше всі

декларації про відданість європейському шляху розвитку залишатись, у кращому разі, гаслами» [8].

Отже маємо критично поставитися до самих себе. Нинішня влада отримала від попередників не найкращу спадщину. І позитивним є вже той факт, що ми реалістично оцінюємо те, що маємо: нестабільну демократію; хитку правову систему; відсутність незалежного суду; політично орієнтовану правоохоронну систему; заангажованість і підконтрольність значної частини провідних ЗМІ; критичну тінізацію економіки (згідно із заявою Прем'єр-міністра – 50%, за експертними даними – значно більше) і всього суспільного життя.

Що найгірше – триває процес соціального витіснення (а то й відторгнення) певних груп населення, що зачіпає не лише справді знедолених, а й ті соціальні категорії, які цілеспрямовано вибудовували своє життя у постійній боротьбі за можливість уникнути падіння вниз, скочування до рівня люмпенізованої робочої сили соціально недієздатних людей. Об'єктивно ці трудящі поставлені перед вибором альтернатив: яка система влади і форма державності є найприйнятнішою для них?

Звісно, за умов глобалізації вплив національної держави на виробничі й соціальні процеси послаблюється. Однак це не знімає відповідальності з правлячого політичного класу. Як миритися з тим, що проголошені під час виборчих перегонів обіцянки різноманітних партій часто-густо не виконуються. Тож неминуче ставиться під сумнів легітимність парламентської демократії взагалі. Коли соціальна нерівність у суспільстві стає нестерпною, то й сам інститут приватної власності втрачає свою легітимність. Більше того – легітимність втрачають не лише неправедно нажите багатство, а й влада, що потурає олігархам.

А тим часом в українському суспільстві дедалі виразнішим є соціальне розшарування. Воно загрожує подальшим поглибленням протистояння в суспільстві. З одного боку, соціально просунутий сектор праці, пов'язаний, зокрема, з інформаційними технологіями, часто-густо тяжіє до пошуку нової геометрії влади не в самій Україні, а в країнах Європейського Союзу, зокрема, в Польщі. З другого боку, представники депресивних староіндустріальних регіонів або ж тяжіють до утвердження політики

«сильної руки» на кшталт Росії, або ж демонстративно йдуть на розрив з існуючою в країні соціальною логікою «дикого капіталізму», домагаються автономії від державних інституцій, відкидають систему ринкових цінностей та різноманітні зваби новітніх технологій. Частина з них впадає в релігійний фундаменталізм, а частина втягується в низові структури кримінальної та напівкримінальної економіки, поповнює його воєнізовані загони.

Горизонти цивілізаційних поривань

Враховуючи такі невтішні стартові позиції, наші політики мають дати відповідь і на третє питання самоідентичності України: *ким ми прагнемо бути?* А це потребує наявності як суспільно-політичного проекту на майбутнє, так і політичної волі задля його реалізації. «Нація, – зазначав французький соціолог Е. Ренан, – це кінцевий результат тривалої роботи, жертвованості й відданості... Спільна слава в минулому; прагнення разом здійснити ще раз щось велике в сучасному – ось головна умова для того, щоб бути нацією... Нація – це велика спільнота, створена розумінням, усвідомленням жертви, принесеної раніше, і готовністю до нової. Вона існувала в минулому, вона відновлюється в сучасності реальною дією: розумінням, чітко висловленим прагненням продовжити життя спільноти. Існування нації... – це щоденний плебісцит» [9].

І, як результат, готовність іти до кінця. Саме тому у наведеному визначенні Е. Ренана (одному з багатьох у науці) чітко сформульовані насамперед ті складові поняття «нація», які відображають суб'єктивну, «вольову» грань її існування. Це саме те, чого нам іноді так не вистачає. А тим часом маємо виходити з того, що динаміку суспільного поступу визначає потенціал напруги між набутим досвідом нації та горизонтом її поривань: що менш осмислений досвід минулого, то більш утопічними стають проекти на майбутнє. І навпаки: що більший рівень самоусвідомлення власного досвіду й наявного ресурсу, то реалістичніші конкретні плани і завдання модернізації країни в процесі самовизначення нації, її цивілізаційного вибору.

Як впливає зі світового досвіду, саме ця тенденція до модернізації виявила себе у другій половині ХХ ст. У той час ситуація холодної війни трансформувала світобачення багатьох

країн під кутом протистояння цивілізаційних моделей Заходу і Сходу. То ж задля консолідації західної цивілізації у її протистоянні зі Сходом і було зроблено ставку на прискорену модернізацію низки провідних країн для зміцнення позицій ліберальної цивілізації. *Процес модернізації часто-густо стали сприймати вже не як спонтанний процес іманентного розвитку чи часткових запозичень, а як модель цілеспрямованого втягування певних країн у систему, коли одна чи кілька держав ініціюють і беруть на себе повноту відповідальності за модернізаційні процеси на підопічних територіях.*

Прикладом, з урахуванням факту певної умовності, може слугувати післявоєнна політика США щодо Німеччини та Японії, коли у процесі практичного впровадження модернізаційних процесів відбувалося переплетення як внутрішніх, так і зовнішніх факторів. Унаслідок здійснення цього курсу Німеччина, передусім західна частина, виявилася складовою, а згодом і ключовим елементом конструкції європейської модерності. Непростий шлях подолали в цьому напрямі й деякі інші країни європейського континенту, включаючи Італію, Іспанію, а пізніше Польщу й Угорщину та низку інших країн колишнього соціалістичного табору, які поступово інтегрувалися в Євроатлантичну цивілізацію модерності.

Показово, що модернізація все-таки вийшла за межі традиційних країн Заходу. Свідченням того є не лише «японське диво», а й поява динамічної групи інших азійських держав. Як зазначав президент американської Ради з досліджень у соціальних науках (Social Science Research Council) Крейг Калхун, серед азійського керівництва часто-густо стали з'являтися твердження, що внутрішній розвиток їхніх країн цілком і повністю залежить від того, добре чи погано управляється сама країна. Однак, авторитетно заявляє Калхун, «насправді успішний чи неуспішний розвиток окремої країни багато в чому визначається не її власною волею до перемоги, а тим, чого від неї зажадає решта світу і наскільки він [світ] дозволить їй успішно розвиватися» [4]. Як приклад, Калхун пояснює успішний розвиток Південної Кореї не лише такими внутрішніми факторами, як висока норма накопичень, трудова дисципліна й вдалі технологічні впровадження: «Однак насправді ви повинні розглянути розстановку

політичних і економічних сил у світі, яка й сприяла досягненню цих успіхів у Кореї» [4].

Ще один приклад – різниця у тому, як розвивалися на переломі ХХ і ХХІ століть Росія й Китай. Звісно, багато що залежало від різних стартових умов, від стану того чи того суспільства. Але не можна скидати з рахунку й те, що на момент початку реформ «Китай користувався значно більшою прихильністю з боку Заходу, ніж Росія. А зовнішні умови часто виявляються не лише немаловажною деталлю, але й вирішальною. Адміністрація Рейгана робила все можливе для колапсу Радянського Союзу. Ставлення до Китаю було прямо протилежним – США робили все можливе, щоб переімени в китайському суспільстві відбулися виключно мирним шляхом. Мали рацію США чи ні, але вони вирішили, що буде на краще повний колапс СРСР й поступова еволюція Китаю. Оцей зовнішній тиск, зокрема, й зумовив різницю в сценаріях розвитку Китаю і Росії» [4].

Таким чином і відбулася поява «азійських тигрів» на світовому ринку в останній чверті ХХ ст. Їх відносно запізнення традиційно пояснювалося своєрідністю цінностей сакрально-трансцендентного виміру, які часто не корелювалися зі секулярним змістом християнських за своїм походженням соціально-економічних структур. Однак, як підтвердив історичний досвід, специфіка «східної модернізації» власне і полягає в тому, що здійснюється саме на засадах посилення традиційної общинності: Японія демонструє своєрідний «комунальний капіталізм», змінюючи лише «суб'єкта-адресата» патріархального колективізму і патерналізму та не порушуючи самого типу общинної свідомості. В результаті розчиненість у традиційному колективі змінюється злиттям з колективом підприємства, вірність роду – відданістю фірмі, відчуття патерналістської турботи з боку общини – почуттям соціальної захищеності. Як наслідок, вільний індивідуалізм західного типу модернізації замінюється культивуванням традиційних форм колективної свідомості та наповненням їх новим, індустриально орієнтованим змістом. Таким чином, практика довела можливість глибокої трансформації масової свідомості, виведення її зі стану циклічності й піднесення до рівня лінійності

за умови поєднання західного раціоналізму з етнокультурною своєрідністю Сходу.

Однак, ще раз наголосимо, ця тенденція не спрацьовує автоматично. Наприклад, що стосується країн так званого третього світу, то більшість із них не лише не змогли запропонувати якогось альтернативного проекту, а й виявилися нездатними віднайти ефективні локальні варіанти модернізації хоча б у межах часткової відповідності вимогам часу, коли б, наприклад, кілька галузей колоніальної економіки обслуговували модернові інтереси капіталу метрополії.

Країнам капіталістичної периферії, що не зуміли вписатися у світовий розподіл праці, судилася сумна доля. І це не було несподіванкою. Ще наприкінці ХХ ст. американський дослідник Імануїл Валерстайн зазначав, що в регіоні кризової «південної дуги» становище у ХХІ ст. вкрай погіршиться: «тут наново відкритий Китай займе в товарних ланках місце безлічі країн третього світу – від Афганістану і Бангладеш до Алжиру і Замбії. Ті виявляться просто зайвими для функціонування наймогутнішого трикутника накопичення капіталу в наступному столітті. Безробітні світового рівня... Вони не мають перспективи ані як робоча сила, ані як споживачі» [2].

На превеликий жаль, результати цілеспрямованого втягування України в процес модернізації виявилися для нашої країни вкрай неоднозначними. Залишаючи більш широкий аналіз фахівцям-економістам, пошлемося лише на матеріали круглого столу «Американсько-українські відносини: рекомендації з погляду минулого», проведеного Інститутом Кеннана у міжнародному науковому центрі ім. Вудро Вільсона (Woodrow Wilson International Center for Scholars). На цьому заході перший посол США в Україні Вільям Міллер заявив, що ***США зробили «величезну структурну помилку», продемонстрували «інтелектуальну зверхність» перед Україною в момент вироблення плану радикальних економічних реформ.*** «Ми просто не розуміли тих величезних економічних викликів, які стояли перед Україною в момент її переходу від комунізму до вільного ринку. Ми підштовхували Україну до проведення земельної реформи, до кінця не розуміючи всіх обставин... Ми сліпо наслідували

американську модель, яка не могла слугувати добрим прикладом в українських реаліях». Не маючи відповіді на питання, як забезпечити найсправедливіший перерозподіл державного майна в посткомуністичних країнах, США не змогли запобігти виникненню в них класу «олігархів та крадіїв державного майна» [11].

Таке визнання американського високопосадовця зовсім не знімає провини з української сторони. Слід врешті усвідомити, що після проголошення незалежності вихідним пунктом нашого мислення має бути повна відповідальність за долю країни, навіть з поправкою на те, що суверенітет у добу глобалізації не може бути абсолютним і повним, бо остаточне рішення залишається все-таки за нами. В тому числі й відповідальність за те, які наукові теорії та моделі ми залучаємо до опрацювання національної стратегії реформ.

Тож невдачі першого чверть століття модернізації України не повинні спонукати нас до відмови від стратегічної та операційної підтримки з боку США. Тут існує ризик того, що український політичний клас, залишившись сам на сам, замість змінювати країну, звично порине у внутрішні чвари, крадіжки та самознищення. За умов невщухаючої агресії Росії проти України такий сценарій загрожував би Україні розпадом і втратою державності. Ефективний заслон такому розпаду могли б створити представники громадянського суспільства, інтелектуальна еліта нації, якій належало б сформулювати смисли й консолідувати навколо них національних політичних лідерів, здатних створити Україну без класу «зайвих» людей: «Це означає не тільки вироблення сучасної інклюзивної економічної моделі, а й забезпечення національної злагоди навколо минулого, сьогодення та майбутнього. Щоб не бути затопленим валом повстання мас, треба перестати бачити своє майбутнє в минулому. Єдиний урок з минулого для нас полягає в тому, що через внутрішні чвари та оманливі компроміси з агресорами ми втрачали державність, території й життя» [1].

Отже, цивілізаційний вибір є тривалим процесом переосмислення власних здобутків і втрат на шляху розбудови української незалежної держави. Ідеться про ідентичність щодо «самої себе», принаймні в контексті адекватності результатів реформування України стосовно задекларованих цілей

політичного класу, з одного боку, і соціальних очікувань широких народних мас – з другого. Тобто, проблема набуття цивілізаційної ідентичності в процесі самоописання й самопрезентації України залишається досі актуальною, більше того – вона потребує нагального розв'язання в контексті євроінтеграції і набуття повноцінного статусу складової європейської спільноти. Тут доречно послатися на авторитетне судження відомого науковця-економіста, члена Римського клубу Б. Гаврилишина: «Потрібно, щоб було більше роботи, а менше балачок про Євросоюз. Нам важливо, щоб ми були кваліфіковані згідно з копенгагенськими критеріями: треба піднести ефективність економіки, підняти соціальні стандарти – ми тоді були б абсолютно нормальною державою і мали вільний ринок з ЄС, навіть якби з якихось причин і не ставали членами ЄС» [3].

Ми виходимо з того, що нинішня потреба в цивілізаційній ідентифікації України зумовлена необхідністю «усвідомити себе», зміцнити позиції і знайти союзників у світі, зрештою, відобразити цей світ у системі впорядкованих образів та смислів. Суспільство матиме можливість успішно подолати період «розрухи в головах» лише тоді, коли цивілізаційна ідентичність інтерпретуватиметься через структуру образів і смислів сучасного глобального мейнстріму, з одного боку, та усвідомлення спільності історичної долі України, її високої духовності та культури – з іншого. Саме це має утвердити наше колективне «МИ» як спільноти, що формує громадянське суспільство й реалізує проект гуманістичного перетворення.

---

1. Батозький К. Бунт зайвих людей. URL: http://gazeta.dt.ua/-article/print/internal/bunt-zaivih-lyudey-_html

2. Валлерстайн И. Россия и капиталистическая мир-экономика // Свободная мысль. 1996. №5. С.37–38.

3. Гаврилишин Б. Для змін Україні потрібна критична маса // День. 2009. 19 травня.

4. Калхун К. Теория развитого капитализма.// Эксперт. №7 (501). URL: http://m.expert.ru/expert/2006/07/interview_kalhun_69378/

5. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. URL: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/kastel/08.php

6. Костомаров Н. Две русские народности. URL: <http://litopys.org.ua/kostomar/kos38.htm>
7. Кремень В., Ткаченко В. Україна: шлях до себе. Проблеми суспільної трансформації. Київ, 1998. 217 с.
8. Лібанова Е. Україна: глибина нерівності. URL: http://gazeta.dt.ua/-article/print/snternal/ukrayina-glidina-nerivnosti-_html
9. Ренан Э. Что такое нация? URL: www.hrono.ru/statii/-2006/renan_naci.php
10. Прицак О. Що таке історія України? URL: <http://haidamaka.org.ua/0208.html>
11. Смаглій К. «Україна може швидко змінити ситуацію і стати знову цікавою Заходу». Колишні послы США дали рекомендації новопризначеному держсекретареві Джону Кері // День. 2013. №20. 5 лютого. С.3–6.
12. Хрох М. От национальных движений к сформировавшейся нации // Нации и национализм. Москва: Праксис, 2002. С.135.
13. Цитаты из «Классика жанра». URL: <http://citu.com.ua/blog-afits/1369/1393/>.
14. Ярьсько назвала пять основных вызовов для Украины – новости Укринформ. URL: <http://www.ukrinform.ru/rubric-economix/2003008-aresko-nazvala-pat-osnovnyh-vyzovov-dla-ukrainy.html>